

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Сергій БІЛОКІНЬ • Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Галина БУРАКА • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Мирон КАПРАЛЬ • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло
ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 47

Книга II

МЕМОРІАЛЬНА ГРУШЕВСЬКІАНА

Серія

ДОПОМІЖНІ МАТЕРІАЛИ:
ДОВІДНИКИ, ПОКАЖЧИКИ, АРХІВИ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2016

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення
України за програмою “Українська книга” 2016 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Віталій ТЕЛЬВАК

Переклад статей: з російської — Іван СВАРНИК, з польської — Віра РОМАНИШИН,
з німецької — Олег РАДЧЕНКО, з чеської — Оксана БЛАШКІВ,
з англійської та французької — Вікторія ЛУЧКЕВИЧ

Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-914-031-9 (Т. 47. Кн. II)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України, 2016
© Тельвак В.В., передмова, коментарі, 2016
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2016

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ. ВЕЛИКА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ

Професора Грушевського не стало.

Лаконічна новинка з Москви рознесла по світі вістку, що творець націоналістичної української ідеології попрощався з цим світом, але ж, визнаючи незвичайні заслуги Покійного для української науки, уряд УСРР перевозить його тіло на Україну та поховає його на державний кошт. Це одна звістка: родина проф. Грушевського дістане місячну платню 500 карбованців.

Єзуїтська, хоч на червоно помальована, новинка, ще більш єзуїтська постанова: низька, гидотна, чисто-большевицька. Після довголітнього цькування, тепер ще після смерті, на кожній стації, куди перевозитимуть тіло нового Нестора української історії, і передусім у самому Києві потече цілими потоками большевицька лайка за різні ухили, за націоналістичний опій і за інші “прогріхи” Грушевського супроти сучасних бундючних панів України.

Про це широко розпишуться большевицькі газети, деякі повипишуть усі наперед поукладані та процenzуровані промови. Але ж про це вже у світ новинки не пустять. Незорієнтована в сучасних умовах на Сході Європа знайшла тільки те, як шанують на Сході і противників. Зручно сконструйована новинка про смерть Грушевського мала збаламутити чужинців так далеко, що дехто міг повірити, начебто Грушевський був — їх! Недурно “Gazeta poranna” озagоловила большевицьку новинку: “Zgon wybitnego historyka sowieckiego”.

Більшого глуму не можна придумати...

Грушевський незвичайно велика індивідуальність на бідному на індивідуальності українському ґрунті. Це відчував кожний, тим пояснюється той великий авторитет, яким користувався Грушевський на полі науки і в справах української культури. Що виринали потім конфлікти між ним і громадою, яка високо той його авторитет підтримувала (кілька років перед війною в Науковому товаристві ім. Шевченка: Грушевський і Київська громада ТУП-а; Грушевський — Кримський)*, то це легко собі пояснити тою специфічною прикметою українського громадського життя, де, з одного боку, авторитет ідентифікують із обожанням, із другого боку, втрачати мірку у критицизмі.

У нас часто підносили, головню, останніми часами всякі заміти щодо політичної діяльності М.Грушевського, хоч відразу треба сказати, що з Його величезними заслугами на полі української науки й культури, з його неоціненними заслугами в справі нашого національного єднання, в справі організації наукової праці — можна б про це зовсім і не згадувати. А проте, коли в нас виринають такі сумніви щодо здатностей Грушев-

ського як політика — то слід собі завдати тільки одне питання, й одне ті сумніви, може, розвіє:

— Хто були ми тоді, коли ми клали проф. Грушевського на чоло Української Центральної Ради? Чи була у нас тоді хоч одна авторитетніша за Грушевського людина, що їй можна було довірити такий відповідальний уряд? І хто з нас знає, чи серед хвиль революції, серед хаосу думок, серед розвалу державного апарату, серед повного нерозуміння його ваги — не втратив би був і інший голови, не поплив би був за течією? А отже ж, перед самим переворотом 29 квітня 1918 р. в нас ми збиралися проголосити М.Грушевського — президентом Української Народної Республіки*... Тодішнє українське громадянство не мало й не могло мати іншого провідника. Грушевський був наче синтезом всіх національних думок і змагань тодішнього покоління на Наддніпрянщині. Те щойно пізніше в нас не одне скристалізувалося та пізніше не одне з цього потягало за собою і Грушевського. Одне залишається для нас певним, одне, що повік робить нам ясною й невмирущою постать Грушевського: Його однаково ненавиділи вороги нашої самостійності, й білі й червоні, й до війни, й після неї, й ті, що хотіли давно Його поховати, й ті, що його ховають тепер “на державний кошт”. Бо ж він усього себе віддав “своїй Україні убогій”, за неї Його й замучили й передчасно сховали в могилу.

Людей з такою роботячістю, з такою незломною силою волі, з таким широким знанням, із такою багатогранністю інтересів — на світі небагато. Грушевський — найвизначніший український історик кінця ХІХ і ХХ в., Грушевський — історик культури, історик літератури, Грушевський — організатор наукової праці, що історичну українську назву підніс на європейський щабель, підховав багато історичних дослідників. Грушевський — цікавиться видавничими й книгарськими справами. Грушевський — використовує своє глибоке історичне знання для белетристики. Грушевський — займається молоддю, що високо цінить його авторитет і без його поради не робить ні одного важнішого кроку чи у своїй громадській роботі, чи в боротьбі за університет, Грушевського — болить українське шкільництво, й він стає на чолі першого краевого товариства для розбудови приватної української школи. Грушевському — дорогі станові справи українського вчителства вищих шкіл, і він не відмовляється від провуду в Учительській громаді й її органі, Грушевський — скрізь знаходить час на все і для всіх. Його пам'ять, яка допомагала Йому не забувати не тільки найменших подробиць, таких не раз важних для історика, але й осіб, звичайних осіб — ця пам'ять була просто феноменальна. При тому його зосередженості над предметом, який його коли займав, ніколи не могло нічого розбити: ні гостина, ні їжа, ні розмова. Грушевський брав у ній живу участь, приймав гостей — а тимчасом свою думу думав, до-

сновував її й під час живої розмови, й під час гостини, й під час їжі... Треба було знайти відповідну хвилинку, щоб ці думки вилити на папір. І її Грушевський усе находив!

Відійшов від нас чоловік, що родиться раз на століття. За багатства, якими обдарував він Націю, повік вдячні будуть Йому покоління. А ми тільки відчуваємо в наших душах біль невимовний, що все ж зарано Він нас покинув.

Не буде кому докінчити Його монументальних творів, ні "Історії України", ні "Історії української літератури"...

Яка невіджалувана втрата!

с. 28 В далекій Москві скінчив останні злиденні години свого життя... — місце смерті вказано помилково — М.Грушевський помер у Кисловодську.

с. 29 1927-ого р. святкують в Києві на приказ більшовицьких сапранів 40-літній ювілей наукової діяльності Грушевського... — насправді ювілейні заходи відбулися на початку жовтня 1926 р.

Помер проф. Михайло Грушевський

Уперше опубліковано в: Нова зоря. — Львів, 1934. — Ч. 91. — С. 1.

Подається за першодруком.

с. 30 ...помер у Москві на засланні... — місце смерті вказано помилково — М.Грушевський помер у Кисловодську.

Помер Михайло Грушевський

Уперше опубліковано в: Нове село. — Львів, 1934. — Ч. 43. — С. 1.

Подається за першодруком.

с. 31 З Москви надійшла урядово підтверджена сумна вістка, що там помер проф. Михайло Грушевський... — місце смерті вказано помилково — М.Грушевський помер у Кисловодську.

...його арештували і держали в тюрмі до революції в 1917 р. — в ув'язненні у Лук'янівці М.Грушевський перебував від кінця листопада 1914 р. до середини лютого 1915 р.

Всеукраїнська академія наук обібрала його головою... — інформація не відповідає дійсності, головою ВУАН М.Грушевський не був.

Проф. Михайло Грушевський

Уперше опубліковано в: Новий час. — Львів, 1934. — № 265. — С. 1.

Подається за першодруком.

с. 32 Після тяжкої недуги помер у Москві проф. Михайло Грушевський! — місце смерті вказано помилково — М.Грушевський помер у Кисловодську.

Замовкло серце...

Уперше опубліковано в: Перемога. Місячник громадської думки. — Львів, 1934. — Рік II. — Ч. 26. — С. 2.

Подається за першодруком.

с. 33 У далекій ворожій, непривітній столиці, на вигнанні, бережений днем і ніччю московським караулом помер Михайло Грушевський — місце смерті вказано помилково — М.Грушевський помер у Кисловодську.

Василь Сімович. Велика індивідуальність

Уперше опубліковано в: Назустріч. — Львів, 1934. — Ч. 23. — С. 1.

Подається за першодруком.

Сімович Василь Іванович (1880–1944) — український мовознавець, філолог і культурний діяч. По закінченні Чернівецького університету (1904; учень С.Смаль-Стоцького) викладав там м. Чернівці у вчительській семінарії. В 1902–1903 рр. — співредактор видань РУП, що друкувалися у Чернівцях (журнали «Гасло», «Селянин» та ін.) та газети «Буковина». Входив до складу Спілки В. — гуртка укладачів

виданого у Чернівцях в 1912 р. під керівництвом В.Кміцикевича «Німецько-українського словника». В 1914–1918 рр. — співробітник Союзу Визволення України і організатор культурної праці в таборах для українських військових полонених, яку продовжував від української урядової місії (1919 р. — редактор газети «Шлях»). У 1920–1923 рр. — редактор «Української Накладні» Якова Оренштайна (Берлін). У 1923–1933 рр. — професор Українського Високого педагогічного інституту імені Драгоманова у Празі (в 1926–1930 рр. — його ректор). Від 1923 р. дійсний член НТШ. З 1933 р. — у Львові, де працював у товаристві «Просвіта» як редактор її науково-популярних видань; бере участь у редагуванні «Української Загальної Енциклопедії» (редактор відділу «Україна»), журналів «Назустріч», «Сьогочасне й Минуле», творів Т.Шевченка, І.Франка. В 1939–1941 рр. — професор, у 1941 р. ректор Львівського університету. Основні праці: «В справі анархії в нашій правописи» (1912), «Практична граматика української мови» (1917), «Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921), «Найголовніші правила академічного правопису» (1923), «На теми мови» (1924), «Латина для нашої бібліографії» (1927), «„Славорутенська граматика" М.Лучкая» (1931).

с. 35 Що вирунали потім конфлікти між ним і громадою, яка високо той його авторитет підтримувала (кілька років перед війною в Науковому Товаристві ім. Шевченка: Грушевський і Київська Громада ТУП-а; Грушевський – Кримський)... — про тогочасні конфлікти М.Грушевського з провідниками українства див. коментар на с. 323 цього видання.

с. 36 А отже ж, перед самим переворотом 29 квітня 1918 р. в нас ми збиралися проголосити М.Грушевського – президентом Української Народної Республіки – Конституція УНР, прийнята в останній день існування Центральної Ради, посади президента не передбачала.

Михайло Грушевський (1866–1934).

Уперше опубліковано в: Хліборобська молодь. — Львів, 1934. — Ч. 2 (грудень). — С. 1–2.

Подається за першодруком.

Михайло Грушевський

Уперше опубліковано в: Хліборобський Шлях. — Львів, 1934. — № 45 (86). — С. 3.

Подається за першодруком.

с. 39 З Москви прийшла вістка, що там помер професор Михайло Грушевський — місце смерті вказано помилково — М.Грушевський помер у Кисловодську.

...і видає у 1930 році IX том своєї «Історії України Руси»... — перша книга IX тому «Історії України-Руси» вийшла друком у 1928 р., друга — в 1931 р.

Смерть проф. Грушевського

Уперше опубліковано в: Земля і Воля. Тижневий орган Рускої Селянської Організації. — Львів, 1934. — Ч. 46. — С. 4.

Подається за першодруком.

с. 40 На днях умер в Москві... — місце смерті вказано помилково — М.Грушевський помер у Кисловодську.

ЗМІСТ

с. текстів с. ком.

<i>В.Тельвак</i> . МЕМОРІАЛЬНА ГРУШЕВСЬКІАНА: ВІД ЗБЕНТЕЖЕННЯ ДО ОСМИСЛЕННЯ	V	
Михайло Грушевський	1	323
<i>Дмитро Левицький</i> . Померла людина — не померла ідея!.....	4	324
<i>Галактіон Чіпка [Р.Купчинський]</i> . Грушевський.....	7	324
<i>П.Ісаїв</i> . Михайло Грушевський (1866—1934).....	8	325
<i>М.С[трутинський]</i> . Михайло Грушевський.....	12	326
Замучили... Михайло Грушевський 29.IX 1866—25.XI 1934.....	14	327
Смерть Михайла Грушевського на засланні.....	17	327
<i>О.Слободич [Є.Яворівський]</i> . Михайло Грушевський.....	19	327
<i>А.Гукливий</i> . Михайло Грушевський помер.....	23	328
<i>І.Л-кий [І.Лоський]</i> . Михайло Грушевський як історик.....	24	328
Помер М. Грушевський	27	328
Михайло Грушевський	28	328
Помер проф. Михайло Грушевський	30	329
Помер Михайло Грушевський.....	31	329
Проф. Михайло Грушевський	32	329
Замовкло серце... ..	33	329
Василь Сімович. Велика індивідуальність	35	329
Михайло Грушевський (1866—1934).....	38	330
Михайло Грушевський	39	330
Смерть проф. Грушевського	40	330
<i>Ф.С. Акад. М.С.Грушевський (1866—1934)</i>	41	331
Смерть Грушевського	42	331
<i>Е.Онацький</i> . Пам'яті великого українця.....	43	331
<i>Олександр Шульгин</i> . Трагедія Михайла Грушевського і трагедія України.....	52	332
<i>М.С.Грушевський</i>	55	332
Промова наркома освіти УСРС акад. В.П.Затонського на похоронах акад. М.С.Грушевського	57	333
<i>Аділь Бек Кулатті</i> . Михайло Грушевський — історик Українського народу	59	334
Іще одна жертва.....	61	334
<i>Д.Дорошко</i> . Михайло Грушевський.....	62	334
<i>Мирон Кордуба</i> . Михайло Грушевський як історик (на Його смерть).....	66	336
<i>О. Лотоцький</i> . Михайло Грушевський	74	337
<i>І.С.</i> Світлої пам'яті Михайла Грушевського (1866—1934).....	78	339
Проф. Михайло Грушевський	79	339
<i>а.</i> Михайло Грушевський	80	339
Життя та незавершена праця Михайла Грушевського	82	339
Помер Михайло Грушевський.....	83	340
<i>З.Н. [З.Гаєк]</i> . * * *.....	85	340
<i>Я.Славик</i> * * *.....	86	340
<i>Т.Е.М[одельський]</i> . Світлої пам'яті Михайла Грушевського (1866—1934).....	87	341
<i>Адам Узембло</i> . Світлої пам'яті Михайла Грушевського.....	89	341
Смерть Михайла Грушевського.....	90	342
<i>М.Г.</i> Михайло Грушевський	92	342

<i>Ч.Нікольський</i> . Більшовики і Грушевський (Лист із Польщі)	93	342
Михайло Грушевський (Біографічний нарис)	95	342
<i>Є.Ю.П[еленський]</i> . Михайло Грушевський як дослідник літератури.....	100	343
<i>Федір Дудко</i> . Пам'яті великої людини (Мої спомини про Мих. Грушевського)	102	343
<i>С. М.Грушевський</i>	107	344
Михайло Грушевський. Його життя і мученича смерть	109	344
<i>Стефан Росоха</i> . М.Грушевський і сучасна укр. молодь	116	344
<i>Іван Крип'якевич</i> . Михайло Грушевський.....	118	345
<i>Микола Андрусяк</i> . Михайло Грушевський. Перший Президент Української Держави, історик – політик – культурний діяч	122	346
<i>І.Мірчук</i> . Пам'яті Михайла Грушевського. Вступне слово на Академії в Українськiм Науковiм Інститутi, дня 7.XII. 1934	127	347
<i>З.Кузеля</i> . Михайло Грушевський та його діяльність на західноукраїнських землях... ..	130	347
<i>Вол. Дорошенко</i> . Михайло Грушевський.....	136	349
Михайло Сергієвич Грушевський	141	349
<i>Є.Ю.П. [Є.Пеленський]</i> . Михайло Грушевський як белетрист	144	350
<i>Леонід Білецький</i> . М.Грушевський як історик української літератури.....	146	350
<i>О.І.Бочковський</i> . М.Грушевський – як соціолог.....	152	350
<i>Ілля Витанович</i> . Михайло Грушевський. Історик, соціолог, суспільний діяч	161	351
<i>Степан Сірополко</i> . Михайло Грушевський як історик освіти в Україні та освітній діяч.....	169	352
<i>Д.Скитський [Д.Козій]</i> . До методології історії літератури Мих. Грушевського	175	352
<i>Адріян Копистянський</i> . Схема руської історії в теоретичному і практичному розумінні проф. Михайла Грушевського	181	353
<i>Борис Крупницький</i> . Археографічна діяльність М.Грушевського.....	190	353
<i>Мирон Кордуба</i> . Михайло Грушевський як учений	202	354
<i>Мирон Кордуба</i> . Михайло Грушевський як дослідник й організатор наукової роботи	217	355
<i>Дмитро Дорошенко</i> . М.Грушевський, 1866–1934	224	355
<i>Василь Біднов</i> . Михайло Грушевський (1866–1934).....	227	355
<i>Ілля Борщак</i> . Михайло Грушевський (1866–1934)	236	357
<i>Борис Крупницький</i> . М.Грушевський як науковець	251	358
<i>Антон Пальме</i> . М.Грушевський як особистість.....	261	358
<i>Яр. Бідло</i> . Михайло Грушевський	267	359
<i>Отто Геч</i> . Михайло Грушевський	270	359
<i>І.Косенко</i> . М.Грушевський. Великий історик України та перший президент Української Народної Республіки (1866–1934)	273	360
Михайло Грушевський, піонер української історичної праці	277	361
<i>Ганс Кох</i> . Світлій пам'яті Михайла Грушевського (29 вересня 1866 р. – 25 листопада 1934 р.)	279	361
<i>Андре Мазон</i> . Некролог	286	362
<i>О.Шульгин</i> . Михайло Грушевський (1866–1934)	288	362
<i>М.Мухин</i> . Проф. М.Грушевський (1866–1934)... ..	293	363
КОМЕНТАРІ.....	323	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	364	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 47. Книга II

МЕМОРІАЛЬНА ГРУШЕВСЬКІАНА

Серія “Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви”

Редактори *Е.Главацька, Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Ум. друк. арк. 34,34.
Обл.-вид. арк. 27,0. Тираж 5 000 пр. Зам. 58-16

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»,
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 47. Кн. II : Меморіальна грушевськіана /упор. В. Тельвак. — 2016. — 424 с. — (Серія “Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви”).

ISBN 978-966-603-223-5;

ISBN 978-966-914-031-9 (Т. 47. Кн. II)

Том містить різнопланові меморіальні публікації авторства визначних українських, польських, російських, німецьких, чеських та французьких інтелектуалів, котрими сучасники вченого відгукнулися на трагічну смерть М. Грушевського. Публікації дають змогу реконструювати образ вченого у середовищі його сучасників. Завдяки своїй жанровій специфіці опубліковані тексти є важливим джерелом пізнання українознавчих дискусій першої третини ХХ ст.

Для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)

ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-914-031-9 (Т. 47. Кн. II)